

ГОРБАЧОВ Михайло Сергійович (02. 03. 1931, с. Привольне Красногвардій. р-ну Ставропол. краю, РФ — 31. 08. 2022, Москва) — один із керівників КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР (1989–90), перший і єдиний Президент СРСР (1990–91). Лауреат Нобелівської премії миру (1990). Закінчив юридичний факультет Московського університету (1955), агрономічний факультет Ставропольського сільськогосподарського інституту (1967). Член КПРС від 1952. Кар'єра пов'язана з його рідним краєм: короткий час працював механізатором МТС, був запрошений на комсомольську роботу. 1956–62 — 1-й секретар міськкому ВКЛСМ, заступник завідувача відділу пропаганди і агітації, 2-й, згодом 1-й секретар комітету ВЛКСМ Ставропольського краю. Від 1962 — парторг територіального вироб. колгоспно-радгоспного управління і водночас завідувач відділу партійних органів комітету КПРС Ставропольського краю; від 1966 — 1-й секретар Ставропольського міськкому КПРС, від 1968 — 2-й, 1970–81 — 1-й секретар комітету КПРС Ставропольського краю. У цей період паралельно із традиційними для партійного функціонера питаннями він окремо займався розвитком сільськогосподарського виробництва і проблемами підвищення його ефективності. Йому були знайомі проблеми національних меншин, насамперед пов'язані з Карачаєво-Черкеською автономною обл. Від 1971 — член ЦК КПРС. Завдяки протекції Ю. Андропова, спілкуватись з яким Г. мав нагоду під час його відпочинку на Ставропіллі, у 1978 обраний секретарем ЦК КПРС. Від 1979 — кандидат у члени, від 1980 — член Політбюро ЦК КПРС.

Особливо примітною особою Г., як представника групи реформаторів усередині партії, зробили дискусії

навколо «Продовольчої програми», висунутої КПРС, а також щодо методів господарювання. Після смерті Л. Брежнєва (1982) був найактивнішим прибічником лінії Ю. Андропова, який прагнув дистанціюватися від недоліків «брежнєвізму» (антикорупційна кампанія, заходи щодо зміцнення дисципліни), намагався адміністративними методами зупинити кризові явища. Після смерті Ю. Андропова (лютий 1984) і під час короткого перебування К. Черненко на посаді Генерального секретаря ЦК КПРС (1984–85) — відповідальний за міжнародні зв'язки партії.

11 березня 1985 на позачерговому Пленумі ЦК КПРС обраний Генеральним секретарем ЦК КПРС. Практично відразу розпочав критику радянської системи. У г. «Правда» (1986, 13 лют.) надруковано ст. «Очищение. Откровенный разговор», яка містила гостру критику парт. номенклатури. Публікація викликала широку громадську дискусію. Г. підтримав цю статтю, засвідчивши, що він не проти обговорення заборонених раніше тем. 25 лютого 1986 у Кремлівському Палаці з'їзду в Москві відкрився 27-й з'їзд КПРС. Г. виступив із 5-годинною промовою, в якій підкреслив, що від 1970-х рр. розвиток економіки СРСР мав низку проблем, закликав до «радикал. реформування» системи управління, надання більшої господарської самостійності у промисловості і на селі, але при цьому не відступаючи від основних принципів соціалізму. Цей курс отримав загальну назву «перебудова» («перестройка»), яка повинна була охопити внутрішньополітичну і зовнішньополітичну сфери. В основу економічних реформ покладено критику брежнєвського «застою», зміцнення господарської самостійності підприємств, розвиток демократії на виробництві (напр., вибори директорів), сприяння кооп. і фермерському руху, приватній ініціативі, насамперед у сфері обслуговування. Щодо зовнішньої політики декларовано прагнення завершити «холодну війну» із Заходом.

Важливою складовою політики Г. стала «гласність». Розпочата лібералізація ЗМІ призвела до швидкого підвищення критичної функції преси, радіо, телебачення, а також кіно, театру, літератури. Надруковано чимало раніше заборонених творів, знято «з полиць» заборонені кінострічки, поставлено гострокритичні п'єси. Однією з найбільш популярних тем спочатку стала критика злочинів сталінізму і заклики повернутись до «справжнього» ленінізму. На поч. лютого 1987 у Москві відбулося урочисте засідання, присвячене 70-річчю Жовтневої революції. Г. виступив з доповіддю «Жовтень і перебудова: революція продовжується». Ця доповідь, проект якої обговорювався у партійних організаціях, дала імпульс процесу реабілітації багатьох діячів, викри-

ттю злочинів комуністичного режиму. Невдовзі з місць ув'язнення почали повертатись політичні в'язні, а серед них і чимало українців. 13 серпня 1990 надруковано указ Г. про відновлення прав для жертв репресій 1920–50-х рр. Одначе поступово стало зрозуміло, що ця критика сталінізму має характер евфемізму, що за нею стоїть критичний погляд на всю комуністичну ідеологію.

Ще однією складовою політики Г. стала «демократизація», курс на яку виявився у ході підготовки нового закону про вибори у 1988 і у спробах реформувати ВР СРСР. Наприкінці червня — на поч. липня 1988 відбулася 19-та Всесоюзна конференція КПРС. Офіційно вона розглянула питання про завдання парт. організацій щодо поглиблення перебудови і заходи з демократизації життя партії і суспільства. Фактично вона показала, що партноменклатура не бажає реформ. Тим часом гасла «перебудови» у союзних республіках почали призводити до вимог реальної національної автономії, до відвертих відцентричних тенденцій. У деяких союзних республіках загострилися міжнаціональні проблеми, що почало призводити до кривавих конфліктів. Недооцінка міжнаціональних проблем була однією з фундаментальних помилок Г.-реформатора. Напр., він не уявляв Україну поза СРСР, а це з самого початку робило його перебудовні гасла декларативними. Відверта його ставка на консервативні елементи політичного істеблішменту УРСР (В. Щербицький пішов з посади 1-го секр. ЦК КПУ лише у вересні 1989) підтверджувала цю оцінку. Він не сприймав НРУ, не бажав зустрічатися з його лідерами. Дилетант у практиці міжнаціональних відносин, він почав експериментувати над СРСР і зрештою зрозумів, що руйнує «червону імперію», але не знайшов їй ліберал.-організованої заміни. За цих умов Г. почав демонструвати відхід «вправо» від декларованої раніше лінії. Виявом цього, зокрема, стало застосування насильства у Тбілісі (квітень 1989), Баку (січень 1990), Вільнюсі (січень 1991). З оточення Г. пішли ті, хто вважався його однодумцями (напр., О. Яковлев).

Непослідовність ініціатора реформ ставала дедалі очевиднішою. Тижневик «Московские новости» (1990, 18 лист.) надрукував відкритого листа під назвою «Страна устала ждать!» Т. Абуладзе, Ю. Афанасьєва, В. Бикова, Г. Старовойтової, Ю. Черниченка до Г. із закликом: «Або підтвердіть свою здатність до рішучих дій, або йдіть у відставку!» Прагнучи віднайти компроміс між ліберал. і консервативними силами і тим самим за будь-яку ціну зберегти СРСР, Г. ініціював 17 березня 1991 всесоюзний референдум про збереження СССР. Референдум бойкотували 3 прибалтійські республіки, Грузія, Вірменія і Молдова. Участь у ньому взяли 176 млн осіб. За збереження СССР висловились 76 %. Виступаючи за нову редакцію союznego договору, Г. фактично підштовхнув консерваторів до рішучих дій.

У серпні 1991 було оприлюднено заяву «радянського керівництва» про те, що «у зв'язку з неможливістю за

станом здоров'я виконання Горбачовим Михайлом Сергійовичем обов'язків Президента СРСР» його повноваження переходять до віце-президента Г. Янаєва. Впроваджується надзвичайний стан; для керування країною створено Державний комітет з надзвичайного стану (див. [ГКЧП](#)). Одначе путч завершився невдачею. 24 серпня 1991 Г. заявив про зняття обов'язків Генерального секретаря ЦК КПРС і про необхідність саморозпуску КПРС. Серпневі події у Москві стимулювали проголошення незалежності держав.

Цього ж дня ВР УРСР після провалу путчу ГКЧП у Москві затвердила Акт проголошення незалежності України. 1 грудня 1991 в Україні проведено референдум, понад 90 % учасників якого проголосували за незалежність. Перед лицем демократ. опозиції на чолі з Б. Єльциним Г. втрачав не лише авторитет, а й здатність впливати на ситуацію. 7–8 грудня 1991 на зустрічі у Мінську керівників України, Росії та Білорусі підписано угоду про створення СНД, в якій позначено, що СРСР як суб'єкт міжнар. права і геополіт. реальність припиняє своє існування. 25 грудня 1991 Г. офіційно склав з себе повноваження Президента СРСР і очолив Міжнар. фонд соц.-екон. політол. досліджень у Москві.

Особа Г. викликає різні оцінки. Представники лівих сил однозначно оцінюють його діяльність як «зрадницьку», спрямовану на руйнування СРСР. Очевидно, що найбільш ефектив. були горбачов. політика міжнар. безпеки і роззброєння, запропоноване ним «нове мислення» для світу (напр., об'єднання «двох» Німеччин). Натомість всередині СРСР Г. ніколи не користувався широкою популярністю, оскільки «перебудова» призвела до перманент. кризи і хаосу. Його спроби реформувати і модернізувати нездатну до госп. інновацій і соц. динаміки комуніст. систему в принципі були приречені на невдачу. Однак вони зазнали невдачі ще й через те, що для Г. мали вторинний характер, оскільки на 1-й план для нього виходили питання глобал. стратегії. У жодному разі не підлягає сумніву, що саме започаткована 1985 горбачов. «перебудова» дала Україні шанс стати повноцін. державою, на що сам Г. не розраховував.

Основні твори

Избранные статьи и речи: В 7 т. Москва, 1987–90; Вибрані промови і статті: В 6 т. К., 1987–90; Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира. Москва, 1987; Жизнь и реформы. Москва, 1995.

Рекомендована література

1. Авторханов А. От Андропова к Горбачеву. Париж, 1986;
2. Z. Medwedjew. Der Generalsekretör. Darmstadt, 1986;
3. G. Ruge. Michail Gorbatschow. Eine Biografie. Frankfurt am Mein, 1990;
4. Gorbachev Michail Sergeevich // Historisches Lexikon der

- Sowjetunion. 1917/22 bis 1991. Herausgegeben von H.-J. Torke. München, 1993;
5. Рубби А. Встречи с Горбачевым. Москва, 1991;
6. Черняев А. С. Шесть лет с Горбачевым: По дневникам и записям. Москва, 1993;
7. Яковлев А. Н. Горькая чаша. Ярославль, 1994;
8. Грачев А. С. Дальше без меня. Москва, 1994;
9. Медведев В. А. В команде Горбачева: Взгляд изнутри. Москва, 1994;
10. Шахназаров Г. Х. Цена свободы: Реформация Горбачева глазами его помощника. Москва, 1994;
11. R. G. Suny. The Soviet Experiment. Russia, the USSR, and Successor States. New York; Oxford, 1998;
12. Шаповал Ю. Горбачов, перебудова, Україна // День. 2001, 13 берез.;
13. Кравчук Л. Похорон імперії // ДТ. 2001, 23 серп.
- Ю. І. Шаповал*

Бібліографічний опис:

Горбачов Михайло Сергійович / Ю. І. Шаповал // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-31054>. – Останнє поновлення : 2024.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).